

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı)

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019

ss. 613-633

Makalenin Geliş

Tarihi

11/01/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

19/01/2019

Yayın Tarihi

28/02/2019

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE DEHRÎ TİPİ

Süleyman Anıl TOMBAK¹

ÖZET

Klâsik şiirimizde tipler, ihtiyaç durumunda şairin mesajını topluma ulaştırmada bir aracı görevindedir. Edebî metinlerde âşık, maşûk, rakip ve memdûh gibi temel tiplerin yanında rind, müddeî, sûfi, zâhid vb. tipler de bulunmaktadır. İşte bu tiplerden bir tanesi de *dehrî* dir. Dehr kelimesi Arapça de-he-ra (د/ه/ر) kökünden türemiş bir isimdir. Kelimenin çoğulu edhûr ve duhûr şeklindedir. Dehrî, dehr kelimesine nisbeti sebebiyle bu isimle anılmış ve İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil etmiştir. Dünyada meydana gelen hadiseleri tabiat kanunlarıyla açıklayarak Allah'ı inkâr eden dehrî anlayışı, klâsik şiirimizde az da olsa kendine yer edinmiştir. Şairler eserlerinde, karakter ve davranışları kötü ahlak üzerine şekillenmiş olan dehrîlerin bu ve benzeri kötü yönlerini sergilemek suretiyle yer vermişlerdir. Bu tipin en belirgin özelliği inkârcı bir yapıya sahip olmasıdır. Dehrî, kısaca Allah'a inanmayan bir kimse demektir. Dehrî tipi, incelediğimiz 141 edebî metnin (nazım-nesir karışık) 11 tanesinde 15 kez karşımıza çıkmaktadır. Eserleri taramamız sonucunda elde ettiğimiz rakamlardan da anlaşıldığı üzere dehrî tipi ihtiva ettiği kötü/olumsuz anlamlardan olsa gerek, sık kullanılmamıştır. Klâsik Türk edebiyatının daha anlaşılır olabilmesi için tiplerin hangi özellikleri bünyelerinde barındırdıklarının ve şairin kullandığı tiple okuyucuya nasıl bir mesaj verdiğinin iyi bilinmesi gerekir. Bu çalışmamızda, belirlenen örneklerden hareketle klâsik şiirde dehrî tipinin tespitine çalışılmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D. s.aniltombak@gmail.com ORCID: 0000-0003-0663-2239
Katkılarından ötürü hocam Prof. Dr. Filiz Kılıç'a teşekkür ederim

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Şiiri, Dîvân, Mesnevî, Tipler, Dehr, Dehrî,

DEHRÎ TYPE IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

In our classical poetry, types are an intermediary in conveying the message of the poet to the society in case of need. In the literary texts, the basic types such as lover, mashûk, competitor and memdûh, as well as rind, contact, sufi, zahid etc. There are also types. One of these types is dehrî. Dehr is a name derived from the Arabic word de-he-ra (د / ه / ر). The plurality of the word is edhûr and duhûr. Dehrî was referred to by this name because of its dehr word and represented the atheist and materialist currents of thought in Islam in general. Explaining the events occurring in the world with the laws of nature, the conception of genius that denies God has acquired a place in our classical poetry, even a little.

In their works, the poets have presented the characters and their behaviors by exhibiting these and other bad aspects of the deities who are shaped by bad morality. The most prominent feature of this type is that it has a denialist structure. Dehrî means a person who does not believe in God. The Dehrî type emerges 15 times in 11 of the 141 literary texts that we examined (verse-prose mixed). As can be seen from the figures we obtained as a result of scanning our works, dehrî type should not be used frequently because of the bad / negative meanings it contains. In order to make the classical Turkish literature more comprehensible, it is necessary to know what features the types contain within their body and how the poet gives a message to the reader with the type they use. In this study, dehrî type was tried to be formed in classical poetry based on the samples.

Key Words: Classical Turkish Poetry, divan, mesnevi, types, dehr, dehrî

GİRİŞ

Yazar, yaşamdan gözlemlendiği şöhret sahiplerini alarak onlardan kendi bakış açısı veya içinde bulunduğu toplumun kabulleriyle yeni örnek varlıklar meydana getirir. Edebiyat biliminin terimleri arasında bu prototipler *kişilik/şahsiyet, tip* veya *karakter* adını alır (Akkuş, 2006: 393).

Klâsik şiirimizde tipler, ihtiyaç durumunda şairin mesajını topluma ulaştırmada bir araç işlevinde kullanılmıştır. Tabii bu tiplerin oluşması için zaman süzgecinden geçmiş olması elzemdir. Edebî metinlerde âşık, maşûk, rakip ve memdûh gibi temel tiplerin yanı sıra rind, müddeî, sûfi, zâhid vb. tipler de bulunmaktadır. Şahıslar kadrosu açısından mesneviler çeşitlilik ve hareketlilikleri sebebiyle çok daha zengin tiplerin yer aldığı eserlerdir. Divanlarda birkaç beyit veya bir mısra ile temas edilen tipler, meler,

mesnevilerde geniş ifade ve tasvir imkânları sebebiyle ayrıntılı olarak ele alınıp daha geniş özellikleriyle sergilenebilmişlerdir (Şentürk, 1995: 334).

Edebî metinlerde geçen şahıslar *kişilikler* ve *tipler* olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır:

a)Kişilikler

1)Dinî kişilikler, 2) Tarihî-Efsanevî (Destani-Mitolojik) Kişilikler, 3) Edebî Kişilikler, 4) Sanatkâr Kişilikler, 5) Mutasavvıf Kişilikler, 6) Bilgin Kişilikler.

b)Tipler

1)Tahayyüli/Tasavvuri Tipler (Hikâye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler), 2)Temsili/Sembolik Tipler (Akkuş, 2006: 393).

Klâsik Türk edebiyatının daha anlaşılır olabilmesi için tiplerin hangi özellikleri bünyelerinde barındırdıklarının ve şairin kullandığı tiplerle okuyucuya nasıl bir mesaj verdiğinin iyi bilinmesi gerekir. Bu makaleye konu olan “Dehrî” tiplerini edebiyat eleştirilerinde, divan tahlillerinde, ansiklopedik divan şiiri sözlüklerinde, ansiklopedi maddelerinde vb. üzerinde durulmayan, araştırılmaya muhtaç bir tiptir.

Dehrî Arapça “dehr” kelimesine “î” nispet eki getirilerek oluşturulmuş bir sözcüktür. Bu sebeple makalemizin asıl konusu olan dehrî tipine geçmeden önce “dehr”in sözlüklerdeki anlamı ve edebiyatımızda kullanılış şekline dair bilgileri hatırlamakta fayda var.

DEHR

Dehr kelimesi Arapça de-he-ra (دِهْر) kökünden türemiş bir isimdir. Kelimenin çoğulu edhûr ve duhûr şeklindedir. Kelime *zaman*, *uzun zaman*, *dünya*, *himmət*, *gaye* gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca zamân-ı bedîd ve ebedî müddet şeklinde de tanımlanan (Salahî, 1313: 381) *dehr*, *Turkish and English Lexicon*'da “*Talih, kısmet, servet, kaza, kader, Allah'ın takdiri, gelecek zaman*” (Redhouse, 2015: 930), *Ferheng-i Muasır-ı Farsî*'de “*Rüzgâr, zaman, cihan, dünya*” (Efşar, 1381: 636), *A comprehensive Persian-English Dictionary*'de “*Sonsuz zaman, talih, kader*” (Steingass, 2005: 548), *Arapça Türkçe Sözlük*'de “*Zaman, felaket*” (Kanar, 2012: 894), *İslâm Ansiklopedisi*'nde ise “*mutlak zaman*” olarak geçmektedir (Altıntaş, 1994: 107).

Sözlüklerde *dehr* kelimesi daha çok *zaman* kavramıyla açıklanmakla beraber *dehr* ile *zaman* kelimelerini birbirinden ayıran bazı farklılıklar da

bulunmaktadır. Şöyle ki; zaman, az veya çok bölünebilen her türlü süreyi ifade eder. *Dehr* ise daha çok bölünmemiş bir zaman bütünüdür. (Kurt, 2006: 113). Genellikle *dehr* kelimesiyle sınırları belirli olmayan kesintisiz bir zaman bütünü ifade edilmektedir. Bu bakımdan *dehr*, zaman, sermed, müddet gibi bölünebilen süreleri ifade eden diğer kavramlara nazaran daha bütüncül bir anlamdadır.

Halk arasında ve genel olarak edebiyatta *dehr* vefasız, alçak vb. olarak nitelendirilir. *Dehr* daha çok kaybedilen şeylerin sorumlusudur ve *dehrin* elinden birçok kişi muzdariptir. Sosyal hayattan bağımsız olarak düşünülmemeyen klâsik edebiyatımızda da bu şekilde tezahür eden *dehr* birçok kere karşımıza mezkûr anlamda çıkmaktadır.

Örneğin *Nev'î Dîvânı*'nda *dehr*, daha çok vefasız ve hakikat yoksunu olarak nitelendirilmektedir:

Âh elünden ey hakikatsüz vefâsuz *dehr*-i dün
Şâhlar şehzâdeler sultân-ı kahrundan zebûn (Nev'î Dîvânı, TB².1³/11⁴)⁵

Sadakatsiz, vefasız, alçak ve gerçeklerden yoksun olan *dehrin*/zamanın (dünyanın, kaderin) zulmünden nice şahlar, padişahlar aciz bir duruma düşmüştür.

Hayretî ise bazen bahtsızlığını hatırladıkça âh u zâr eder bazen de alçak olan *dehrin* elinden şikâyet eder:

Geh *dehr*-i dün elinden iderdüm şikâyeti
Geh tâli'ümi yâd idüp eylerdüm âh u zâr (Hayretî Dîvânı, K.14/2)

Yine *Hayretî Dîvânı*'nda *dehr* başı ve sonu belli olmayan bir zaman dilimi olarak ele alınır:

Ey birâder ibn-i vaktüz künc-i 'uzletde bu gün
Biz ne imrûzında bu *dehr*ün ne ferdâsındayuz (Hayretî Dîvânı, G.5/6)

Ey arkadaş, uzlet köşesinde zamanın çocuğuyuz (Zamana uyan, vaktin icaplarına göre hareket edeniz) Bu devrin/dünyanın ne bugününü ne de yarınını düşünürüz.

² Terkibi bent: TB/ Kaside: K/ Gazel: G/ Mesnevi: M/ Muhammes: Muh./Mersiye: Mer.

³ Bent, Kaside, Gazel, Mesnevi, Muhammes numarası

⁴ Beyit sayısı

⁵ Birinci bendin on birinci beyti.

Bâkî, *Dîvânı*'nda *dehr*-i dūna baş eġmeyip onunla mūcadele etmektedir. Zira sadece Hazret-i Sultan Sūleymân Hân'a niyaz etmiştir:

Bâkiyâ baş egme *dehr*-i dūna çün rûy-ı niyâz
Âsitân-i Hazret-i Sultan Sūleymân Hânadur (Bâkî Dîvânı, G.136/5)

Erzurumlu Zihnî dünyayı *dehr* kavramı ile ifade etmiştir. Ona göre bu *dehr* cefâlarla dolu bir yer iken nice hūner ehli kiři bu *dehrin* içinde gizlidir:

Sahn-ı ma'ârif olmuş hâli harâbe şimdi
Bu *dehr*-i pūr-cefâda ehl-i hūner nihândır (Erzurumlu Zihnî Dîvânı,
G.108/4)

Me'âlî'ye göre *dehr*, gelip geçicidir.

Özge yirdür *dehr*-i fânî dâr-ı dünyâ-yı denî
Zevk ü 'işret bir yana zârî vü mâtem bir yana (Me'âlî Dîvânı, G.29/2)

Bu alçak dünya gelip geçici olması hasebiyle başka bir yerdir. Bir yanında zevk ve eğlence bir yanında ise dert, tasa ve matem vardır.

Fuzûlî, *Dîvânı*'nda *dehrin/zamanın* (dünyanın, kaderin) adaletsizliġi ve lūtuflarından bahsetmektedir:

Gonce baġrı *dehr* bi-dâdiyle evvel kan olur
Sonra yüz lutf ile gönlü açılır handân olur (Fuzûlî Dîvânı, K.7/1)

Dehr/zaman öncelikle adaletsizliġiyle ortalıġı kan revân ederken sonra iyi yüzünü gösterip yüzlerde tebessūme sebep olabilmektedir.

Usûlî Dîvânı'nda ise *dehr*, içinde bulunulan zaman dilimi olarak ifade edilmektedir:

Dürülür çün kamu defterleri tomar gibi
Dehr sultânlarının defter ü dîvânına yuf (Usûlî Dîvânı, G.57/3)

Şair bu gazelinde zamanın bozukluklarına dem vurarak “yuf” redifli gazelini yazmış olup içi boş olan dükkânlardan tabibin dermanına kadar birçok şeye isyan etmektedir. Tabii bunların içerisinde zamanın sultanlarının defterleri ve dîvânları da nasibini almaktadır.

Türâbî Dîvânı'nda ise *dehr* karşımıza yine zaman/dünya olarak çıkmaktadır:

Bu denlü 'ilm ü fazlıyla olupdur menba'-ı 'irfân
Yanında nutka gelmez lâl olur *dehr*ün sūhan-dâanı (Türâbî Dîvânı,
G.189/3)

İlim ve irfân sahibi bir kimse bile senin karşında zamanın ileri gelen sözcüsü olsa bile kelimeleri bir araya getirip konuşamaz. Ârife seslenen şair dehrî zaman olarak ifade etmektedir.

Aynı divânın bir başka manzûmesinde ise:

Bana bu *dehr*-i denî eyledi çok cevr ü cefâ
Beni güldürmedi ‘ömrümde idüp zecr ü ‘anâ
Kaddümi bükdi benüm eyledi yâ gibi dü-tâ
Atılup kavs-ı kazâdan yine bir tîr-i belâ
Urdu zahmı dile ol nâveg-i pertâb-ı ecel (Türâbî Divânı, Muh.4/1)

Ömrü boyunca eziyetten başını kaldıramayan şair bir kez olsun gülmemiştir. Onun iki büklüm olmasına sebep ise bu alçak *dehr* yani zamandır.

Klâsik şiirimizde *dehr*, görüldüğü üzere daha çok zaman, dünya, cihân olarak ifade edilmiştir. Alçak olmasıyla meşhûr olan *dehr*den şairlerin çoğu şikâyetçidir.

Edebiyatımızda “*dehr*”e dair çok daha fazla örnek vermek mümkün olmakla beraber bu çalışmamızda bir tip olarak *dehrî* kavramını ele aldığımız için şimdilik *dehr* ile ilgili hususta bu örneklerle iktifa ediyoruz.

DEHRÎ

Kelime anlamı itibariyle “*mutlak zaman, talih, rüzgar, dünya, himmet*” gibi anlamlara gelen *dehr* kelimesine nisbeti sebebiyle bu isimle anılmış ve İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil etmiştir. Bu bakımdan Dehriyye belirgin şahsiyetlerin başını çektiği bir felsefi akımı ifade etmesi yanında çeşitli felsefe akımlarındaki inkârcı fikirlerin de ortak adı olmaktadır (Altıntaş, 1994: 107).

Dünyada meydana gelen hadiseleri tabiat kanunlarıyla açıklayarak Allah’ı inkâr eden Dehrî anlayışı, isimleri farklı olsa da, her asırda varlığını sürdürülmüştür. (Kurt, 2006: 111).

Dehrîliğin ne zaman ve nerede başladığıyla ilgili muhtelif açıklamalar bulunmaktadır. İslâm kültürüyle ortaya çıkmış felsefi bir akım olmayan Dehrîliğin görüşleri daha çok Yunan felsefesine dayanmaktadır. Yunan’dan Ortaçağ’a doğru bir silsile halinde süregelen Dehrîlik daha sonraki dönemlerde de taraftar bularak gelişimini sürdürmüştür. Başka bir görüşe göre de dehrîlik esasında İran asıllı olup Zurvâniyye inancıyla benzerlik göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'deki Câsiye sûresinde geçen bir ayette İslâm'dan önce veya İslâmiyet'in yayılışı esnasında o coğrafyada bu tür görüşlerin var olduğu düşünülse de bu görüşlerin ortaya çıktığı tarihi kesin olarak söylemek mümkün görünmemektedir (Kurt, 2006: 118).

Câsiye sûresinde geçen “Onlar, “Hayat, ancak bu dünya hayatından ibarettir. Birilerimiz ölürken, birilerimizdoğar. Bizi ancak zaman (Dehr) yok eder”⁶ meâlindeki ayetten İslâm'dan önceki Câhiliye Arapları arasında dehriyye anlamında materyalist bir dünya görüşünün mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ayette geçen “dehr”in “dehrî”ye dönüşmesi ise sonraki dönemde meydana gelen bir gelişmedir (Altıntaş, 1994: 107).

Zemahşerî yukarıda geçen ayeti açıklarken kâinatta olan bütün olayları dehrin gücüne bağlayanların dünyadakinden başka bir hayata inanmadıklarını, âhireti reddettiklerini, dehri her şeyin sebebi saydıkları için şiirlerinde sık sık zamandan şikâyet ettiklerini belirtir (Altıntaş, 1994:109).

Başka bir yoruma göre bu ayet; biz ölürüz, geriye bıraktığımız eserler hayatta kalır, böylece anılmak suretiyle yaşarız, anlamına gelmektedir. Buna göre kişi ölür, ruhu başka bedene girerek onunla hayat bulur (Kurt, 2006: 120). Bununla beraber söz konusu ayetteki dehr kelimesine “ölüm” anlamı verip bunu; “bizi ancak ölüm helak eder.” şeklinde açıklayan bilginler de bulunmaktadır.⁷

Şehristânî de dehrîlerin varlık veren bir tabiat, yok eden bir dehr anlayışına sahip olduğunu ifade eder (Altıntaş, 1994: 107). Dehrîler denilen bu zümre, hayatı dünya hayatından ibaret görmekle meşhurdur. Nesnelere tabiatlarına takılıp kalmışlardır. Bu tabiatın birleşip dağılmasıyla ölümün ve hayatın gerçekleştiğine inanmaktadırlar. Şehristânî'nin “Muattilatü'l-Arab” (Allah'ı inkâr eden Araplar) başlığı altında incelediği dehriyye bölümünde onları metafiziğe kesin olarak sırtını dönmüş kimseler olarak tanımlamaktadır (Altıntaş, 1994: 107).

Gazzâlî'ye göre dehrîler tabiatçı filozoflardan, Allah'ı ve peygamberi inkâr etmeleri bakımından ayrılırlar. Bu sebeple onların kâfir sayılmaları daha doğaldır (Altıntaş, 1994: 107). Çeşitli değerlendirmelere karşın dehrîlerle tam olarak kimlerin kastedildiği yeterince açıklığa kavuşmuş bir durum değildir. Allah'ın inkâr edilmesi, yeniden dirilişin reddi, âlemin ezeliyeti inancı gibi ifadeler, herhangi bir felsefi akıma dayandırılmamıştır.

⁶ Câsiye/45: 24 (<https://acikkuran.com/45/24>) (E.T.: 08.01.2019)

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kurt, Hasan (2006) “Semantik Açıdan Dehrî Kavramı ve Kelamcılarının Dehrîlere Bakışı”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 111-139

Ancak bu durum çeşitli düşünce akımlarının belli yönlerden katıldığı fikirler olarak ele alınmaktadır. Zındıklar hareketinin Dehriyye ile münasebetinin gösterilmesi, Fars-Hint kültürünün Dehriyye akımının doğuşundaki rolünün tespiti bakımından önemlidir. Zındık'a klâsik İslâmî literatürde el-Beyrûni ve Gazzâlî gibi âlimler tarafından *dehrî* denilmektedir. Bu tabir aynı şekilde Allah'a inanmayan ve hiçbir dine mensup bulunmadığı halde tabiatın yaratılmamış, ezelî ve ebedî olduğuna inanan kişiler için de kullanılmaktadır (Ocak, 2013: 11). Bu bakımdan tabiatın sonsuzluğunun süreceğine inanan Zındıklık ile Dehrilik arasında bir paralellik olduğu ifade edilebilir. Bu kişiler gözleriyle görmediklerine inanmayan, cin ve melekleri inkâr eden kimseler olarak nitelendirilir. Bu duruma Hâfızuddîn el-Kerkerî'nin *Fetâvâ*'sında dehrî için anlattığı bir anekdotu örnek olarak verebiliriz:

“Bilindiği gibi peygamber: “Benim minberimle kabrim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır” der. Dehrî bu hadisi duyduğunda “İşte şurası minber ve kabir arasındır. Burada bahçe görünmüyor” diyen kişidir. İşte o böylece aklının karışması yüzünden küfre düşmüştür.” (Ocak, 2013: 410).

Câhiz'in İbrâhim en-Nazzâm'dan naklettiği bilgilere göre dehriler, kâinatın nihai prensibinin dört unsur veya keyfiyet olduğunu ileri sürmektedirler. Dehriliği daha çok Yunan'a ait bir felsefe olarak gören Câhiz, onların saf akli seviyelerinin bu kadar yüksek olmasına rağmen dehrî olmalarını veya yıldızlara tapmalarını çevre ve taklidin etkisine bağlar. Dolayısıyla dehrilik araştırmanın değil, taklitçiliğin ürünüdür. Câhiz'e göre dehriler Allah'ın varlığını, mucizelerini, şeytan, cin ve melekleri inkâr ederler (Altıntaş, 1994: 108).

Câhiz'in çevre ve taklit faktörlerine bağladığı dehrilik inancını İhvân-ı Safâ da ahlâkî zaafa bağlamaktadır. Onlara göre dehriler bu iddialarını akılları yetmediği için değil, psikolojik eksikliklerinden dolayı ileri sürmüşlerdir. Onlar yaratıcıyı inkâr ettikleri için Ezeliyye olarak anılmışlardır. Dehrilerin Ezeliyye şeklinde anılmasına Abdülkâhir el-Bağdâdî de işaret etmektedir. Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre bunlar âlemin, içindeki değişimleriyle birlikte şimdi nasıl ezelden beri öyle olduğu fikrini benimsemişlerdir (Altıntaş, 1994: 109).

Bilgileri özetleyecek olursak meydâna gelen olayları, tabiat kanunlarıyla açıklayarak Allah'ı inkâr eden dehrî anlayışının ne zaman ve nerede ortaya çıktığı tam olarak aydınlatılamamış bir konudur. Bu anlayış, dünya hayatından başka bir hayatı ve ahireti tamamen reddetmektedir. Aynı şekilde dehrî her şeyin sebebi saydıkları için de şairler/yazarlar eserlerinde sık sık zamandan şikâyet ederler.

Dehrîliğe göre âlem ezelidir ve yeniden diriliş reddedilmektedir. Bu kişiler gözleriyle görmediklerine inanmayan, cin ve melekleri inkâr eden kimseler olarak nitelendirilir. Metafiziğe tamamen sırtını dönen bu düşünce yapısında, böyle bir mantığa sahip olan kişiler kâfir olarak addedilmişlerdir.

Bazı bilginler ahlâkî zaafa sahip olan dehrîlerin bu iddialarının sebebini akıllarının noksan olmasına değil, psikolojik eksikliklerine dayandırmıştır.

Osmanlı'da 1789 yılında yayımlanmış olan bir fermanda Fransız devrimindeki dehrî felsefenin reddedilmesi veya devrimin felsefesinden etkilenen Jön Türkler'in Dehrîlik'le itham edilmesi, bu terimin İslâm'ın modern çağında da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir (Altıntaş, 1994: 109).

KLÁSİK TÜRK ŞİİRİNDE DEHRÎ TİPİ

Yapısı itibariyle dehrî tipi olumsuz bir tiptir. Dünyada meydana gelen hadiseleri tabiat kanunlarıyla açıklamaya çalışan bu tipin en belirgin özelliği inkârcı bir yapıya sahip olmasıdır. Dehrî, kısaca Allah'a inanmayan kimse demektir.

Klâsik şiirimizde az kullanılan bir tiptir olan dehrîyi *Temsili/Sembolik Tipler* içinde değerlendirebiliriz. Bu tip, incelediğimiz 141 edebî metnin (nazım-nesir karışık) 11 tanesinde 15 kez karşımıza çıkmaktadır. Yûnus Emre (d.1240-41-ö.1320-21), Nesîmî (d.?-ö.1404-1405), İslâmî (d.?-ö.?), Gelibolulu Mustafa Âlî (d.1541-ö.1600), Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisarî (d.?-ö.1512), Hakîkî (d.1397-ö.1467), Abdullah Bosnavî (d.1584-ö.1644), Şehrî (d.?-ö.1660), Şeyhülislâm Es'at (d.1685-ö.1753), Diyarbakırlı Lebîb (d.1695-96-ö.1768-69), Pertev (d.1746-ö.1807) ve Nihâd Bey (d.1799-ö.1869-70) dehrî tipine eserlerinde yer vermişlerdir.

Eserleri taramamız sonucunda elde ettiğimiz rakamlardan da anlaşıldığı üzere dehrî tipi klâsik şiirimizde fazla rağbet görmemiştir. İhtiva ettiği kötü/olumsuz anlamlardan olsa gerek, sık kullanılmayan bu tip ilk olarak Yûnus Emre'nin *Dîvânı*'nda karşımıza çıkar:

‘Âşık dilin bilmeyen yâ delüdüdür yâ *dehrî*

Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân bana (Y. Emre Divânı, G.12/9)

Beyitten de anlaşılacağı üzere dehrî tipi, âşıkların dilinden anlamamaktadır. Bilindiği gibi tasavvufta iki şekilde aşk kavramı geçmektedir. Bunlardan ilki maddî aşk ki bu, beşerî aşka işaret eder. İkincisi ise ilâhî aşktır. Manevî aşk,

kişinin Allah aşkı ile yanıp tutuşması demektir. Klâsik Türk edebiyatı içerisindeki şairlerin büyük bir çoğunluğu manevî aşka tutulmuş kimseler olup kendilerini Allah aşkının erbâbı saymaktadırlar. Bu beyitte de yukarıda zikredilen manevî aşkın tezâhürü görülmektedir. Şair, âşıkların dilinden anlamayan kimselerin ya deli ya da dehrî olduğunu öne sürmektedir.

Bir diğer örnek ise Nesîmî'nin *Dîvânı*'nda bulunan bir tuyuğdur:

Dört gerek dört dört gerek üç dört gerek
Yeddi hatt-ı istivâ üç dört gerek
Seyyid'i çoklar söger *dehrî* deyü
Kendözin bilenlere beş dört gerek (Nesîmî Dîvânı, T.140)

Nesîmî'nin hurûfi bir şair olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda buradaki sayıların muhtevası için bazı ek bilgilere ihtiyaç duymaktayız. Hayvanlarda bulunan iki göz deliği iki kulak deliği iki burun deliği ve bir de ağız boşluğunun toplamı yedi etmektedir. Bunu dört unsurla çarptığımızda ise yirmi sekiz elde edilmektedir. Var olan her şeyi simetrik olarak iki parçaya ayıran ve *hatt-ı istivâ* denilen çizgiyi yüzün ortasından geçirdiğimizde bu deliklerden ağız boşluğu ikiye ayrılarak sekiz boşluk oluşturur. Dört unsurla çarpımı da otuz iki etmektedir. Elde edilen bu yirmi sekiz ve otuz iki sayıları, İlahî kelamın varlıkta kendini göstermesidir⁸. Özetle yedi, yedi ümmî hata işaret etmektedir. Dört ise dört unsura işaret etmektedir. Bunlar; ateş, su, toprak ve havadır.

Pisagorcularda üç rakamı ilk sayılır. İki ise kadın demektir. 3 ile ikinin toplamı olan beş ise evlenmeyi gösterir. Üç ile üçün toplamı olan altı, her şeyin altı cihetine işaret etmektedir. Yedi varlığı gösteren ilk sayı olmasının yanında üç ile dördü gösterdiğinden kutlu bir rakam olarak ifade edilir. Üç ve yedi adına and içilir (İzbudak, 2015: 366).

Bu temel bilgilerin ardından Dehrîliğin Hurufilik ile muhtemel ilgisi başka bir araştırma konusu olduğundan yazımızın sınırlarını aşacağından dolayı burada daha fazla temas edilmeyecektir.

Nesîmî'nin kendi mahlasından farklı mahlaslar da kullanmış olduğu üzerinde hâlâ fikir birliğine varılamamıştır. "Nesîmî'nin Mahlasları Problemi" başlıklı yazısında Şenödeyici, Nesîmî'nin kullanmış olabileceği mahlasları derli toplu bir şekilde meraklılarına sunmuştur. Bunlar şu şekildedir: "Nesîmî, Hüseyinî,

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz : <https://kizilbasalevilik.wordpress.com/2016/11/26/hatt-i-istiva-ve-harfler-uzerine/> (E.T.: 08.01.2019).

Seyyid, Seyyid Nesîmî, Hâşimî, Şîrâzî, Na'îmî, İmâd" (Şenödeyici, 2013)⁹. Her ne kadar tuyuğ nazım şeklinde mahlas kullanılmasa da bu tuyuğda geçen Seyyid kelimesini şairin tevriyeli kullanarak hem kendi mahlasını hem de seyidleri kastettiğini söylemek mümkündür. Şairi anlamayanlar ve onun düşüncesini kavrayamayanlar kendisini dehrî olarak görmektedir.

İslâmî ise *Mesnevî*'sinde:

Dini yok Dakyânusun *dehrî*yidi
Ol zemân Efsûs anun şehriyidi (İslâmî, Mesnevi. B.2640)

Burada Ashâb-ı Kehf kıssasına bir telmih bulunmaktadır. Bilindiği üzere o dönemde yaşayan bazı insanlar öldükten sonra dirilmeye inanmamaktaydılar. Allah, âhiretin varlığını onlara göstermek için Ashâb-ı Kehf denilen mağara arkadaşlarını 309 sene gibi uzun bir süre bir mağarada uyutmuş, daha sonra da akşam yatıp sabah kalkmış gibi onları uyandırmıştı. Bu kıssa, o dönemde ahirete inanmayan Mekkeliler için de bir delil olmaktaydı (Çelik, 2017: 208). Yedi uyurların uyuyakaldıkları mağaranın nerede olduğuna dair ihtilaf bulunsa da genel kabul bu şehrin Efsûs olduğudur.

Bu arkadaşlar mağaraya sığındıklarında Efsûs şehrinin kralı Dakyânus'tur. Efsûs şehri o zamanlar putperestlerin hâkimiyette olduğu bir şehir olarak bilinmektedir. Uyandıklarında halk artık putperest değil, mümin olmuşlardı. Fakat insanların yeniden dirilme gibi konularda hâlâ şüpheleri bulunmaktaydı. Bazıları da tamamen inkâr etmekteydiler. Allah bu gençleri uyandırıp hallerinden insanları haberdar ederek onların kafalarındaki şüpheleri ve inkârı gidermişti (Çelik, 2017: 209).

Beyitte ise yedi uyurlara zulmeden kral olarak bilinen Dakyânus, dehrî tiplmesiyle karşımıza çıkmaktadır. O zamanda Efsûs şehrinin putperestlerin elinde bulunduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu şehrin dehrîlerle olan alakası hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Dolayısıyla Dakyânus'un ve dehrîlerin dini bulunmamaktadır. Bu duruma mukâbil olarak beyitte geçen *dehrî* kelimesini "dehri" yani "zaman" olarak da anlamlandırmak mümkündür. Kelimenin tevriyeli kullanımını da göz önünde bulundurduğumuzda beyti anlamlandırmada hem bir tip olan *dehrî*yi hem de *zaman* kavramını birlikte düşünmemiz gerekmektedir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Tuhfetü'l-Ôuşşâk* adlı eserinde dehrî tipi bir

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Şenödeyici Özer, 2013. "Nesimi'nin Mahlasları Problemi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 68, ss. 171-200

hikâyenin nesir kısmında ve iki beyitte karşımıza çıkar. Dehrî tipi yine dinsiz, imansız bir kimsedir:

Bir gün Mâlik-i Dinar, bir dehrî ile bahse tutuşur ve ikisi el ele tutup ateşe yaklaşırlar, ikisi de yanmaz. Mâlik-i Dinar, bu olaydan utanarak, Tanrı'ya "Bunca zamandır sana ibadet ediyorum, bir dehrî benimle eşit oldu" derken şöyle bir ses duyar:" Ey Mâlik, böyle bir müşrik sana benzeyebilir mi? Ateş senin eline yakın olduğu için, onun da eli yanmadı."

Bir gün ol pîş-rev-i ehl-i yakîn
Kıldı bir *dehrî* ile bahs-i metîn

Hak-şinâs oldu o dervîş-nihâd
Kılmadı zerrece bahsinde 'inâd

...

Oldı ol *dehrî* benümle yeksân
Hazretünden iderem sana figân

Bunu fikr eyler iken ol dânâ
Cenb-i hâtifden irişdi bu sadâ

Hâşe li'llâh ki sana ey Mâlik
Benzeye ancılayın bir müşrik (Gelibolulu Âlî, Tuhfetü'l-'Uşşâk,
M.1928)

Hikâyeden anlaşılacağı üzere dehrî tiplerini halk nezdinde hakir görülen kimseler olup asla ibadet edilen kişilerle bir tutulmamaktadır. Zira Casiye-21¹⁰ ve Secde-18¹¹ ayetlerinden hareketle iman edenlerle iman etmeyenler bir değillerdir. Hikâyede görüldüğü gibi bu tip ibadet etmemektedir. Aynı zamanda dehrîye müşrik de denilmektedir. Müşrik bilindiği üzere Allah'a ortak koşan kimselerdir. Yani bir yaratıcının varlığına inanmakla beraber ibadetlerinde Allah'a ortak koşmaktadırlar. İbadet etmek gibi bir gayesi olmayan bu tipler ibadet eden insanlarla bir değillerdir.

Bir sonraki beyit 16. yüzyıl şairlerinden Şeyh Baba Yûsuf-ı Sivrihisari'nin *Mevhûb-ı Mahbûb* adlı eserinden:

¹⁰ "Yoksa bizim, kötülük yapan kimselerle, iman edip, salihati yapan kimseleri, hayatlarında ve ölümlerinde bir tutacağımızı mı sanıyorlar? Ne kötü yargıda bulunuyorlar!" (<https://acikkuran.com/45/21> (E.T.: 08.01.2019))

¹¹ "Öyleyse, mü'min kimse "fasık" olan kimse gibi midir? Elbette bunlar bir olmazlar.." (<https://acikkuran.com/32/18> (E.T.: 08.01.2019))

Gönül ki arına çün bellü bayık
Mücellâ pâk olur dil-dâra lâyık

Keder kalmaz olur mir'at-i manzar
Bu zevkun hazmına bil er gerek er

Yitişmez bu safâya degme *dehrî*
Ko saçmasun sana zehrin çü efî

Ko sen anı harâretten urup dem
Safayla yüri efendi her dem

Delinsün nây gibi bahrun inile
Gönül derdini gel yine yinile (Sivrihisarî, Mevhüb-ı Mahbûb, M.276)

Bu metinde *dehrî* tipi dini bütün insanların akıllarını karıştırma özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf ehli kişilerin ulaştığı mertebeye ulaşamayan *dehrî* tipleri etrafındaki insanların akıllarını karıştırmak suretiyle etraflarına yılan gibi zehir saçmaktadırlar. Şair onlarla muhatap olmayarak daha mutlu bir hayat geçirilebileceğini ifade etmektedir.

Tevrat'a göre Allah, cennette Âdem ve Havvâ'ya orada bulunan bir ağacın meyvesini yasaklamış olmasına rağmen bir yılan, Havvâ'yı kandırmak suretiyle meyveyi yemesini sağlayıp Âdem ile Havvâ'nın cennetten kovulmalarına sebep olmuştur¹². Bu nedenle yılan ile ilgili benzetmeler olumsuz bir hüviyet sergileyebilmektedir. Yılan yeryüzündeki kültürlerin çoğunda kötülüğü olumsuzluğu, maddiliği, toprağı, şeytanı ve nefsi simgeler (Abiha, 2012: 5). Bu bağlamda durumu değerlendirdiğimizde *dehrî* tipi insanların aklını çelerek onları kandırıp bozgunculuk yapabilmektedir.

Hakîkî mahlaslı şairimiz ise bir dörtlük ile *dehrî* tiplemesine değinir:

Korlarısı ger adumuz *dehrî*
İçelüm kâse kâse biz zehri

Çekelüm Hak yolında her kahrı
Eydelüm lâ ilâhe illallâh (Hakîkî Dîvânı, K.2/36)

Yukarıdaki ifadede *dehrî*liğin bir hakaret unsuru olarak kullanıldığı göze çarpar. Şaire göre, bir kişiye *Dehrî* yaftası vurulmasındansa onun kâse kâse zehir içmesi daha makbuldür.

¹² Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 3. Bab, 13-19 (<https://incil.info/arama/Tekvin+3> (E.T.: 08.01.2019)

Abdullah Bosnavî de *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin iki beytinde bu tiplmeyi kullanır:

Ehl-i ‘ilm ü ma‘rifet şehri durur
Câhil ü nâdânda vü *dehrî* durur (Bosnavî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, M.3635)

...

Kime milhdür kimine cebrî diyüp
Kime *dehrî* diyü isnâd eyleyüp

Halkı düşmen ide ‘irfân ehline
Ehl-i tendür söyleye cân ehline (Bosnavî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, M.3654)

Şair, ilim ve marifet sahibi kimselerin şöhretli olduğunu buna mukâbil câhil ve bilgisiz kimselerin de *dehrî* olduğunu ifade etmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla *dehrî* tipi halk içinde cahil kimseler olarak görülmektedir.

18.yüzyıl şairi Şehri’de de *dehrî* tipini görmekteyiz:

Kelâmun câm-1 Cem olursa Şehri
Yine tasdi‘ ider erbâb-1 *dehrî* (Şehri Dîvânı, M.2/18)

Câm-1 Cem tasavvufta “her türlü kötülükten arınmış tertemiz gönül ve ruh” anlamında kullanılmıştır (Yazıcı, 1993: 42). Beyitten anlaşılacağı üzere şairin kelâmı güzellik ve temizlik üzerine olsa bile *dehrî* kimseler akıl karışıklığına ve bozgunculuğa sebep olabilmektedir. Aynı şekilde Şehri’nin sözünün Cem’in kadehi olsa bile *dehrî*lerin onun sözünü bozabileceği anlamı da çıkabilmektedir. Buradan hareketle beyitte *dehrî* tiplmesi, akıl karışıklığına sebep olan, toplumda bozgunculuk çıkarma kabiliyetine sahip ve söylenen sözlerin bozulması için çaba sarf eden kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı yüzyılda başka bir şair olan Diyarbakırlı Lebib de bu konuya değinmektedir:

Ne câhil-meşreb eyler iltifât erbâb-1 ‘irfâna
Ne *dehrî*-mezheb eyler i‘tibâr âyât-1 Kur’ân’a (Diyarbakırlı Lebib Dîvânı, G.125/1)

Belki de *dehrî*lerle ilgili olarak şimdiye kadarki en açık ifade bu beyitte kendini göstermektedir. İrfan erbâbı olan kimselere cahil kimselerin iltifat etmediği gibi *dehrî* mezhep kimseler de Kur’ân’ın âyetlerine itibar etmemektedir. Bir kez

daha dehrî tipi cahil kimseler olarak gösterilmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'e inanmıyor olmaları vurgulanmıştır. Meydâna gelen olayları tabiat kanunlarıyla açıklamayı kendilerine düstur edinen dehrî tipi bu sefer karşımıza deist olarak çıkmaktadır.

Şeyhülislâm Es'ad:

Beni mehcûr idüp dildârdan dûr ittiren *dehrî*
Rakîb-i fitne-ger didükleri ol kara şeytândır (Es'ad Dîvânı, G.46/3)

Dehrî tipiyle ilgili en açık ithamlardan biri de bu beyittedir. Dehrî tipi adeta bir şeytandır. Kafa karışıklığına sebebiyet vererek kendisini sevgilisinden uzaklaştıran kişi olan dehrî, fitneci bir rakip olan şeytanın kendisidir.

Dehrî tipinin rakip olarak ele alındığı tek örnek olan bu beyitte dehrî tipine yüklenen anlam ilginçtir. Buraya kadar çeşitli olumsuz ifadelerle karşımıza çıkan dehrî tipi, burada âşık ile maşûkun arasına fitne sokmak suretiyle bozgunculuk çıkararak kara şeytan olarak nitelendirilmektedir.

19.yüzyıl şairi Pertev:

Ya'nî kim kâfir-i bî-dîn o Yezîd-i mel'ûn
Ki odur ehl-i cehennem olana râh-nümûn

'Akla gelsün mi anun itdiği kâfirlikler
Ki anun itdigini itmedi bir ehl-i cünûn

Yok nice ehl-i cünûn u nice *dehrî* kâfir
Bunu Fir'avn-ı la'în eylemez olsa mecnûn

Geldi îmâna bu hâle acıyup niçe Yehûd
Katl-i âl eyleyüp ol kâfir olurdu memnun (Pertev Dîvânı, Mer.1/12)

Pertev bu manzumesinde kâfir ve dinsiz olan Yezîd'den bahsetmektedir. Cehennem kılavuzu olan Yezîd'in yaptığı eylemler akla dahi getirilmemeye çalışılmaktadır. Birçok Yahudi, Yezîd'in elinden gelen zulümlere acıyıp imana gelmiştir. Bu minvalde devam eden manzumede geçen sıfatlardan birisi de dehrîdir. Kâfir bir kimse olan dehrî bütün olumsuzluklarıyla kendisine yer bulmuştur.

Yine 19. yüzyılda yaşamış bir şair olan Nihâd Bey'de de dehrî tipi görülmektedir:

*Dehrî*ler ile ülfet iden pâyimâl olur
'Ukbâda râhat itmesi emr-i muhâl olur (Nihad Bey, Dîvânçe, G.36/1)

Dehrî-tabî'at olma Nihâdâ işit sözüm

*Dehrî*lerin söz erleri mahşerde lâl olur (Nihad Bey, *Dîvânçe*, G.36/5)

Dehrîlerle arkadaşlık kuran kimseler halk nezdinde ayakaltı olarak tabir edilen cahil kimselerdir. Onlara zaten ahirette de rahat yoktur. Kısacası dehrîler ne bu dünyada ne öbür dünyada görüşlerinden dolayı rahat edemezler.

Aynı gazelin mahlas beytinde de şair kendisine seslenmektedir. İlk mısırda kendisine dehrî tabiat olma, diye nasihat veren şair ikinci mısırda da bunun sebebini açıklamaktadır. Zira dehrîlerin önde gelen kimseleri mahşerde suspus olurlar.

Son olarak 19. asrın bir diğer şairi olan Dağıstanlı Hüseyin Kâmî Bey¹³, Dehrî mahlasını kullanan bir şair olup aynı isimli *Dîvânçe*'sini (*Dîvân-ı Dehrî*) 1909-10 yılında Nefâset Matbaası'nda neşrettirir. Hüseyin Kâmî, hicve ve hezele düşkün bir şairdir. Şair; "İşte bu esnâda idi ki iki şâir ortaya atıldık. Birimiz muvâfıkları, diğërimiz muhâlifleri tenkîd edecektik. Muhâlifleri tenkîd, genç edîblerimizden Fâzıl Ahmed Beg'e, muvâfıkları tenkîd etmek de bi't-tabî' bana isâbet etdi" ifadesiyle okuyucuyu uyarıp o zamanın şartlarında hiciv ve hezel içerikli şiir ve yazıları maksatlı tavrıyla ve bilinçli bir tercihle yazmak zorunda kaldığını hissettirmektedir (Tanyıldız, 2013: 58).

İslâm birliği fikrini savunan şairin (Tanyıldız, 2013: 28) şimdiye kadar işlenen dehrî tipiyle zıt bir yapıya sahip olduğu açıktır. Zaten *dîvânçeyi* incelediğimizde Dehrî mahlaslı şairin dehrî tipini kastetmediği anlaşılmaktadır.

Fesâhat mülkinün sultân-ı bî-hemtâ-yı zî-şânı

Bu *Dehrî* kaldı İstanbul'da 'uryân yâ Resûlallâh (*Dehrî Divânçesi*, K.2/22)

Câhilâne kızma *Dehrî*'nün bu nâzûk şi'rine

Hiddet erbâb-ı zekâya tavr-ı nâ-çesbân olur (*Dehrî Divânçesi*, K.37/8)

Dehrîlerin, meydana gelen olayları tabiat kanunlarıyla açıkladığı gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda Dehrî mahlaslı şairin, şiirlerinde kullandığı bu mahlası, oluşturduğumuz tiplleme profilinin dışarısında bırakmak durumundayız.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tanyıldız, Ahmet (2013), *Hüseyin Kâmî Dehrî Divânçesi*, Akademik Kitaplar Yay. İstanbul

SONUÇ

İncelediğimiz 141 metnin 11 tanesinde 15 kez karşımıza çıkan dehrî, klasik Türk şiirinde sık kullanılan bir tip değildir. Olumsuz bir tip olan Dehrî'nin genel bir tablosunu çıkartırsak;

Klasik Türk şiirinde bu tiplene, herhangi bir dine mensup olmayan kâfir kimseler olup müşrik olarak ifade edilirken aynı zamanda âşıkların dilinden anlamayan, tasavvuftan ise haberdar olmayan kimselerdir.

Bu tipler etrafındaki insanların akıllarını karıştırmak suretiyle onlara zehirlerini saçmakla itham edildiklerinden toplum tarafından sövülmekte ve hakir görülmektedir.

Buldukları toplumlarda bozgunculuk çıkartan bu tiplene câhil ve bilgisiz kimseler olup halktan kopuk bir profil çizmektedir.

Dehrî tipi âşık ile maşûkun arasına fitne sokarak onların ayrı düşmesi için elinden geleni yapan bir tiptir. İnanişâ göre bu tiplene söz erleri de mahşerde sessiz kalırlar.

Esas özelliği fitnecilik olan bu kimseler şeytanla bir tutulan, dini olmayan, Kur'ân-ı Kerim'e itibar etmeyen imansız bir kimsedir.

Dehrîliğin temel anlamıyla bağlantılı olarak birden çok anlamı karşıladığı ve esas itibariyle çok anlamlı (polysemantic, polysemy) bir yapıya sahip olduğu görülmüştür.

Şairler eserlerinde, karakter ve davranışları kötü ahlak üzerine şekillenmiş olan dehrîlerin bu ve benzeri kötü yönlerini sergilemek suretiyle yer vermişlerdir. Bu tiplene geçtikleri yerlerde şairlerin hakimane bir üslup kullandığı da gözden kaçırılmaması gereken başka bir durumdur.

Taranan eserler¹⁴:

Abdullah Bosnavî (Şerhi Cezîre-i Mesnevi), Âgâh, Âhî, Ahmed Nâmî, Ahmed Rıdvân (Hüsrev ü Şîrin), Ahmedî, Amrî, Arpaeminizâde, Âsaf, Âşık Çelebi, 'Avnî, 'Avnî-Fatih, 'Aynî, Azmî-zâde Haletî, Bâkî, Bâlî, Behiştî, Beyânî, Bosnalı Âsım, Bursalı Rahmî, Cemâlî (Hümâ ve Hümâyûn), Cinânî (Cilâü'l-kulûb), Çâkerî, Dede Ömer Rüşenî, Derviş Osmân (İlâhî Mecmu'ası), Diyarbakırlı Hâmî

¹⁴ Bu makalede taranan eserler "Metin Bankası Projesi" ve "Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Projesi"nden temin edilmiştir.

Ahmed, Diyarbakırlı Lebîb, Emrî, Erzurumlu Zihnî, Es'ad, Es'ad Efendi (Bahçe-i Safâ-endûz), Es'adzâde Mehmet Safvetî Efendi, Fasihi, Feyzi, Figânî, Filibeli Vecdî, Fuzûlî, Gelibolulu Âlî, Gelibolulu Âlî (Tuhfetü'l-'uşşâk), Gelibolulu Sun'î, Hafîd, Hakîkî, Hamdullah Hamdî, Hamîdî-zâde Celilî (Hüsrev ü Şîrîn), Hamdî, Haşmet, Hayalî Bey, Hayretî, Hazık, Hecrî, İbrahim Beg (Mirac-nâme), İslâmî (Mesnevi), Kadı Burhanettin, Kâmî, Karakoyunlu Cihânşah, Karamanlı Nizâmî, Kâtibzâde Sâbık, Kâtip-zâde Mustafa Sâkıb, Lâmekânî Hüseyin Efendi, Lâmi'î (Ferhâd-nâme), Lârendeli Hamdî (Leylâ ve Mecnûn), Lâzikizâde Feyzullâh Nâzif, Mânî, Manisalı Câmî'î (Muhâbbet-nâme), Manzûme-i Keskin, Me'âlî, Mehmed Sıdkî, Mesihî, Mezâkî, Mihrî Hatun, Mirzâ-zâde Sâlim, Mostarlı Ziyâî, Münirî, Müridî (Pend-i Ricâl), Nâilî-i Kadim, Nakşî, Nâmî, Nâşid, Necâtî Beg, Nedîm, Nef'î, Nehcî, Nesîmî, Neşâtî, Nev'î, Nev'î-zâde Atâyî, Nevres-i Kadim, Nigârî, Nu'mân Mâhir, Osmân-zâde Ta'ib Ahmed, Pertev, Pervâne Bey Mecmu'ası, Rahîmî, Ravzî, Revânî, Revânî , Revânî (İşret-nâme), Rezmî, Rifa'î (Bülbül-nâme), Rûz-nâme-zâde Şinâsî, Sa'îd Girây, Sakıb Mustafâ Dede, Sakıp Dede, Sâmi, Sehâbî, Selanikli Meşhûrî, Sevdâî (Leylâ vü Mecnûn), Seyyid Cazim, Seyyid Vesîm, Sırrî Râhile Hanım, Sinân Paşa (Tazarru'-nâme), Sun'î, Süheyli, Sünbülzâde Vehbî, Şehrî , Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisarî (Mevhûb-ı Mahbûb), Şeyh Gâlip, Şeyhülislâm Yahyâ, Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Tecellî, Tırsî, Tûrâbî, Tutmacı (Gül ü Hüsrev), Usûlî, Ümmî Sinân, Üsküdarlı Kâşif, Üsküdarlı Mustafâ Ma'nevî, Üsküdarlı Sırrî , Üsküplü İshak Çelebi, Vahyî, Vâlî (Hüsn ü Dil), Vasfî, Vecdî, Vizeli Ramazan Behiştî, Vuslatî, Vuslâtî Ali Bey (Gazavat-nâme), Vusûlî, Yahyâ Bey, Yakînî , Yâver, Yûnus Emre, Zâtî

KAYNAKÇA

ABİHA, Birsal Çağlar. (2012) Necâtî Beg Şiirinde Mitolojik Bir Sembol: Yılan; http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/birsal_caglar_abiha_necati_beg_siiri_mitolojik_s_embol.pdf. (E.T.: 14.11.2018).

AKKUŞ, Metin (2006). “*Klâsik Edebiyatta Tipler*” Türk Edebiyatı Tarihi, (Ed: Talat Sait Halman vd.), İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Cilt.2, s. 393-402

AKSOYAK, İ. Hakkı (1995). *Gelibolulu Mustafa Ali'nin Tuhfetü'l-'Uşşak Mesnevîsi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

AKSOYAK, İ. Hakkı; YÜKSEL, Hasan; DELİCE, İbrahim (1996). *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî'nin Mesnevîsi*, Sivas: Dilek Matbaacılık.

- ALTINTAŞ, Hayrani (1994). “*Dehriyye*” TDVİA, C: 9, s.s.107-109.
- AMBROS, Edith (1982). *Candid penstrokes: the lyrics of Me’âlî an Ottoman poet of the 16th century*, (Haz: Esmâ Şahin), Berlin.
- AYAN, Hüseyin (1990). *Nesîmî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- BANKIR, Mehmet Malik (2004). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- BEKTAŞ, Ekrem (2017). “*Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*”, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> (E.T.:23.07.2018).
- BOZ, Erdoğan (2017). “*Hakîkî Dîvânı*”, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0> (E.T.:23.07.2018).
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed; TANYERİ, M. Ali (1981). *Hayretî Dîvânı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇELİK, Hüseyin (2017). “*Ashab-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar*”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 1, s.s. 189-217.
- DEMİREL, Şener (1999). *Şehrî Dîvânı*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- DOĞAN, Muhammed Nur (1997). *Şeyhülislâm Es’ad Efendi ve Dîvânının Tenkitli Metni*, İstanbul: M.E.B.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2000). *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- HİKEMÎ, Nesrîn vd. (H.1381). *Ferheng-i Muaser-i İnan*, Tahran: İntişarat-ı Tehran
- İSEN, Mustafa (1990). *Usûlî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yay.
- İZBUDAK, Veled (2016). *Mesnevî Tercümesi*, Cilt: 5. İstanbul, Doğan Yay.
- KANAR, Mehmet (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Çağrı Yay.
- KANAR, Mehmet (2015). *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Çağrı Yay.
- KARTAL, Ahmet (2000). *Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisârî, Mevhûb-ı Mahbûb (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)*. Eskişehir: Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yay.
- KOÇİN, Abdülhakim (2018). *Nihad Beg ve Dîvânçesi*, Ankara: Akçağ Yay.

KURT, Hasan (2006). “Semantik Açıdan Dehrî Kavramı ve Kelamcıların Dehrilere Bakışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, S.s:111-139

KURTOĞLU, Orhan (2017). “Diyarbakırlı Lebib Dîvânı”, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 23.07.2018).

KUTLUER, İlhan (1995). “İslâm Heresiografi Tarihinden: İbnü'r-Ravendi'nin Bir Mülhid ve Dehri Olarak Portresi”, *Bilgi ve Hikmet*, Sayı 9, S.s.: 130-153.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Baki Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

MACİT, Muhtsin (2018). “Erzurumlu Zihni Dîvânı”, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-208572/erzurumlu-zihni-divani.html> (E.T.: 23.07.2018).

MERMER, Kenan (2016). “Bağdatlı Rûhî'de Hicvin Başka bir Yüzü: Çarh ve Dehr”, *Turkish Studies*, Ocak 2016, 93-114

OCAK, Ahmet Yaşar (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

OKUYUCU, Cihan (2004). *Ereğlî Tûrâbî Dîvânı*, İstanbul, Fatih Üniversitesi.

PARLATIR, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yay.

REDHOUSE, Sır James (2016). *Turkish and English Lexicon*, Ankara: Çağrı Yay.

SALÂHÎ, Mehmed (1313). *Kâmûs-ı 'Osmânî*, Cilt: 1-4, İstanbul: Mahmud Beg Matbaası.

SAMÎ, Şemsettin (2010). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.

ŞENÖDEYİCİ, Özer (2013). “Nesimi'nin Mahlasları Problemi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı:68, s.s. 171-200.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995). *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1996). *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Süfî yâhut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TANYILDIZ, Ahmet (2013). *Hüseyin Kâmî Dehrî Dîvânçesi*, İstanbul: Akademik Kitaplar Yay.

TANYILDIZ, Ahmet (2013). *Hüseyin Kâmî Dehrî Dîvânçesi*, İstanbul: Akademik Kitaplar Yay.

TATÇI, Mustafa (2009). *Yûnus Emre Dîvân- Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul, H Yay.

TOMBAK, Süleyman Anıl (2017). "19. Yüzyıl Şairi Nihad Bey ve Divançesi" *İjlet*, C.5, Sayı:4, s.s. 905-919.

TULUM, Mertol; Tanyeri Ali (1977). *Nev'î Dîvânı*, (Haz: Murat Karavelioğlu), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

YAZICI, Tahsin (1993). "Câm-ı Cem" TDVİA, Cilt: 7. S.s. 41-42.

<https://kizilbasalevilik.wordpress.com/2016/11/26/hatt-i-istiva-ve-harfler-uzerine/> (E.T.: 25.9.2018).

<https://acikkuran.com/45/24> (E.T.: 08.01.2019)

<https://acikkuran.com/32/18> (E.T.: 08.01.2019)

<https://acikkuran.com/45/21> (E.T.: 08.01.2019)

<https://incil.info/arama/Tekvin> (E.T.: 08.01.2019)